MAKON VA ZAMON KONSEPTLI ETNIK BIRLIKLARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

Yarqulova Dilnoza Mehriddinova
dilnozaarkulova597@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola ingliz va o‘zbek xalqlari tilida aks etgan makon va zamon konseptlarining lingvokulturologik xususiyatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Har ikki tilning frazeologizmlari, metaforalari, maqollari, badiiy adabiyotlari va kundalik nutqida joy va vaqtga nisbatan qarashlar qanday ifodalanishi tahlil qilinadi. Maqolada milliy tafakkur, tarixiy xotira, madaniy kontekst va til vositalari orqali konseptlar qanday shakllanishi ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: makon konsepti, zamon konsepti, lingvokulturologiya, ingliz tili, o‘zbek tili, etnik tafakkur, til va madaniyat, metafora, frazeologizm

Til va madaniyat bir-biridan ajralmas tushunchalardir. Har bir xalq o‘z hayot tarziga, tafakkuriga va madaniy tajribasiga ko‘ra atrof-muhitni, vaqtni va joyni turlicha idrok etadi. Bu idrok til orqali ifodalanib, lingvokulturologik konseptlar tarzida shakllanadi. Ushbu maqolada makon (joy) va zamon (vaqt) konseptlari ingliz va o‘zbek tillarida qanday ifodalanganligi, ularning lingvokulturologik tafovutlari va umumiy jihatlari o‘rganiladi.

O‘zbek tili va madaniyatida makon – bu shunchaki geografik joy emas, balki ruhiy va tarixiy qadriyatlar manbai hisoblanadi. Masalan: “Ota yurt”, “el-yurt”, “vatan tuprog‘i” – bu iboralar joyga bo‘lgan kuchli emotsional bog‘liqlikni bildiradi. “Boshpanang bor joy – makoning”, “Qayerda tug‘ilsang – o‘sha sening yurting” – xalqona qarashlar makon konseptining ma’naviy-ruhiy tomonlarini ko‘rsatadi. Toponimlar (Samarqand, Buxoro) ham tarixiy-ma’naviy yuklamaga ega

Ingliz tilida makon konsepti. Ingliz tilida esa makon ko‘proq funksional va abstrakt tushuncha sifatida ifodalanadi. Misollar: "Home is where the heart is" – joy ruhiy qiymatga ega, lekin individual yo‘sinda. “Out of place”, “feel at home”, “a place in the world” – bu iboralar odamning ijtimoiy holati va hissiyotini bildiradi. Ingliz tilida makon ko‘proq individualizm bilan bog‘liq, o‘zini joyda qanday his qilishi muhim.

Zamon konsepti. O‘zbek xalqi vaqtga nisbatan tsiklik, qadimiylik va ajdodiylik asosidagi qarashga ega bo’lib, ushbu tushunchalar “Ajdodlar zamoni”, “qadim zamon”, “ilgarigi zamon” kabi iboralar xalq og‘zaki ijodida keng qo‘llanadi. Maqollar talqinida vaqt ma’nosi “Zamon o‘zgardi, odam o‘zgarmadi”, “Vaqt davo”, “Bugun qilganing – ertaga to‘lanadi” kabi lingvokulturologik birliklarda aks etadi. Zamon ma’nosi, shuningdek, folklor va madaniy xotirada doimiy, qadrlanadigan hodisa sifatida ham talqin etiladi. Makon va zamon konseptlari har bir xalqning tarixiy

tajribasi, hayot tarzi va madaniy qadriyatlariga asoslanadi. O‘zbek tilida bu konseptlar ko‘proq ma’naviy, ajdodiy va kollektiv xarakter kasb etgan bo‘lsa, ingliz tilida esa amaliy, individual va funksional mazmunga ega. Lingvokulturologik yondashuv ushbu tafovut va umumiyliklarni aniqlash orqali xalq tafakkurining tub ildizlarini tushunishga yordam beradi.

“Time is money”, “Don’t waste time”, “Make time” – vaqt iqtisodiy va samaradorlik vositasi sifatida qaraladi. “Once upon a time...” – ertaklar boshlanishida zamonni belgilovchi tipik ibora, lekin unda vaqt romantik/ramziy xarakterga ega. Anglo-sakson tafakkurida vaqt – o‘tib ketuvchi, boshqarilishi kerak bo‘lgan resurs sifatida tasvirlanadi.

Makon va zamon konseptlarining frazeologiyada aks etishi

Konsept	O‘zbek tilidagi frazeologizm	Ingliz tilidagi frazeologizm
Makon	O‘z joyini topmoq	Find one's place
Makon	Uydek his qilmoq	Feel at home
Zamon	Zamon o‘zgardi	Times have changed
Zamon	Vaqt davo	Time heals all wounds
Zamon	Har narsaning o‘z vaqti bor	There is a time for everything

Makon ko‘pincha shaxsiy erkinlik, komfort, yoki ijtimoiy maqom bilan bog‘liq hisoblanib, bu kabi qarashlar “There’s no place like home” – bu ifoda “uy”ni eng xavfsiz va xotirjam joy sifatida tasvirlaydi. “Climbing the social ladder” – bu metaforada joy tushunchasi ijtimoiy pozitsiya bilan bog‘langan. “Ona yurt tuprog‘i” → “Motherland’s soil” – to‘liq ma’nodagi hissiy va madaniy yuklamani bera olmaydi.

“Time is money” → O‘zbek tilida bu ifoda ko‘pincha to‘g‘ridan-to‘g‘ri ishlatilmaydi, balki “Vaqtingni bekorga ketkazma” tarzida erkin ifodalanadi.

amonaviy ilm-fan nuqtai nazaridan, Askoldov nazariyasi kelajakdagi psixolingvistik yondashuvni aks ettiradi, bu kontseptsiyaning “fikr jarayonida bizni bir xil obyektlarning noaniq to'plami bilan almashtiradigan aqliy shakllanish" sifatida aniq ta'rifida yaxshi yoritilgan. mehribon” [1, s. 269]. Shu bilan birga, olim kognitiv tushunchalarni (“aqliy konkretlikning eng murakkab to'pgullari kurtaklari”) va badiiy (tushunchalar, g'oyalar, his-tuyg'ular, his-tuyg'ular, irodaviy namoyonlarning kombinatsiyasi)) farqlashni taklif qiladi. Kontseptsiyaning asosiy belgilari uning kontseptsiyaga nisbatan o'rnini bosuvchi funksiyasi, ramziy tabiati, dinamizmi (o'zgaruvchanligi, semantik mazmunning harakatchanligi) va badiiy tushunchalar uchun - talqin qilish uchun potentsial ochiqlik ("imkoniyatlarning noaniqligi"). Bundan tashqari, shuni ta'kidlash kerakki, Askoldov tushunchalar va ularni ifodalovchi so'zlar tarkibidagi kontseptual va majoziy komponentlar o'rtasidagi chegaralarning ravonligini ko'rsatadi, bu kelajakdagi tadqiqotlar uchun muhimdir. Ilm-fan rivojiga bog'liq bo'lmagan bir qator sabablarga ko'ra, Askoldovning g'oyalari uzoq vaqt unutildi va faqat 90-yillarda D. S. Lixachev o'zining salafi bo'lgan "Rus

tilining kontseptosferasi" asarida ularga qaytdi. Kontseptsiyaning o'rnini bosuvchi konseptsiya: bu "mumkin bo'lgan ma'nolarga ishora va ularning algebraik ifodasi". Olim “individual madaniy tajriba, bilim va malakalar zaxirasi”ning muhimligini ta‟kidlaydi, uning boyligi bevosita tushunchaning boyligini belgilaydi. Shunday qilib, D.S.Lixachev konseptsiyani lingvokulturologik tushunishdan kelib chiqadi, bu “odamning oldingi til tajribasiga javob” sifatida paydo bo'ladi. Bundan tashqari, konseptsiya so'zdan unchalik tug'ilmaydi, chunki u og'zaki ma'noning shaxsning shaxsiy va xalq tajribasi bilan to'qnashuvi natijasidir. Binobarin, tushuncha so’z ma’nosiga nisbatan almashtirish vazifasini bajarib, “nafaqat so’z ma’nosini o’rnini bosadi va shu orqali so’z ma’nosini tushunishdagi kelishmovchiliklarni bartaraf etadi, balki ma‟lum darajada ma’noni kengaytiradi, so’zning ma’nosini o’zgartirish imkoniyatini qoldiradi. So'zning hissiy aurasi uchun birgalikda yaratish, taxmin qilishdir”. D. S. Lixachevning shubhasiz xizmati shundaki, u tushunchalar munosabatlarining turlari va tuzilishi nuqtai nazaridan eng murakkabini ta'kidlaydi va konseptsiya sohasi tushunchasini ma'lum bir til tushunchalari to'plami sifatida kiritadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Yarqulova, D., & Yo’ldosheva G.A. (2024). THE DIFFERENCES AND SIMILARITIES OF CASE CATEGORIES IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES. Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit, 212-215. https://doi.org/10.2024/s2n22x64

2. Yarqulova, D. (2024). ZAMONAVIY ASARLARDA MAKON VA ZAMON KONSEPTSIYALARINING IFODALANISHI. Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit, 117-118. https://doi.org/10.2024/q24x9480

3. Yarqulova, D. M. (2023). INGLIZ TILI VA O’ZBEK TILLARIDA SO’Z BIRIKMALARINING HOSIL BO’LISHIDAGI O’XSHASH VA FARQLI JIHATLAR. In Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies (Vol. 3, No. 1, pp. 101-104).

4. Yarqulova D. M. ZAMONAVIY BADIIY ASARLARDA MAKON VA ZAMON KONSEPTLARINING IFODALANISHI //Issue 2 of 2024 (144/2). – 2024. – Т. 2. – №. 153. – С. 5-8.

5. Yarqulova Dilnoza Mehriddinova,Nazarova Nurjahon Bahodirovna. (2024). SPECIFIC FEATURES OF FICTIONAL TIME AND SPACE UNITIES IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES. Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research, 11(05), 413–415. Retrieved from http://www.eijmr.org/index.php/eijmr/article/view/1555

6. Яркулова Д. The importance of time and space concepts in fictional works //Зарубежная лингвистика и лингводидактика. – 2024. – Т. 2. – №. 1/S. – С. 378-383.

7. Shahobiddinovna Z. A., Bahodirovna N. N. Applying Advanced Experiences in English Learning to the Learning Process //International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology. – С. 1-4.

8. Nazarova Nurjahon Bahodirovna. (2023). Ertak matnida oykonimlarning faollashuv o‘rni. Current Issues of Bio Economics and Digitalization in the Sustainable Development of Regions (Germany), 226–227.

9. Nazarova, N. B. (2023). O'zbek va ingliz xalq ertaklarida o'xshatish. Science and Education, 4(6), 970-974. Retrieved from https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/6116

10. Nazarova Nurjahon Bahodirovna. (2023). Ertak matnida oykonimlarning faollashuv o‘rni. Current Issues of Bio Economics and Digitalization in the Sustainable Development of Regions (Germany), 226–227. Retrieved from https://www.openconference.us/index.php/germany/article/view/1380

11. Назарова Н. Б. Olam lisoniy manzarasida mikrotoponimlarning o ‘rni //Международный журнал искусство слова. – 2023. – Т. 6. – №. 5.